

UNIVERSALITATEA ÎN REDISTRIBUȚIE CA IDEAL NORMATIV

ANDA ZAHIU
Universitatea din București

Abstract. The social stigma associated with welfare programs recipients is a widely documented phenomenon. Negative social attitudes towards welfare recipients and the stigma surrounding certain governmental policies designed to alleviate poverty affect both the performance of services and the demand for it. The effects of social stigma can be addressed through policies designed to appeal to universality, not selectivity, such as an Universal Basic Income program. I argue that we have strong reasons to find universal redistributive policies morally and politically preferable to those that are conditional or selective, such as The Negative Income Tax and conditional benefits programs. John Rawls' theory of justice as fairness provides some valuable insights regarding the reasons for which social stigma bears moral and political significance to individuals and why self-respect has to be regarded as a fundamental social primary good. Building on this insight, I argue that if we prioritize individuals' self-respect we have strong reasons to commit to an universal tax-and-transfer redistributive scheme.

Keywords: self-respect; social stigma; redistribution; Universal Basic Income; primary goods.

1. INTRODUCERE

Ideea de venit garantat universal de bază a primit o atenție considerabilă în literatura academică a ultimilor ani. Cu toate acestea, ea este departe de a fi o propunere nouă. Unii autori consideră că prima propunere de acest tip apare în *Utopia* lui Thomas Morus, în vreme ce alții susțin că ideea originează în Grecia antică, sub conducerea lui Pericle¹. În 1848, o propunere similară se regăsește în constituția socială redactată la Bruxelles². În timp, venitul universal garantat de bază a atras susținători din toate părțile spectrului politic, de la gânditori socialiști la libertarieni de dreapta.

Venitul universal garantat de bază se referă la o familie de politici redistributiviste³ care garantează plata regulată a unei sume modice, în absența oricăror condiționări, tuturor indivizilor. Implementarea politicii este uniformă, iar sumele sunt plătite

¹ Guy Standing, *Basic Income: And How We Can Make It Happen*, Londra, Penguin Random House, 2017, pp. 9–10.

² Guido Erreygers, John Cunliffe, „Basic Income in 1848”, *Basic Income Studies*, 1, 2/2006.

³ Matt Zwolinski, „Review of Basic Income: A radical proposal for a free society and a sane economy by Philippe van Parijs and Yannick Vanderborght”, *Ethics and International Affairs*, 31, 1/2017.

tuturor indivizilor fără a ține cont de circumstanțele financiare ale acestora. Venitul universal garantat de bază a început să fie tratat în ultimii ani ca un scenariu redistributiv fezabil. În ultimele decenii, experimentele sociale cu politicile de acest tip au testat variante condiționale și selective de transfer de bani către indivizii aflați sub un anumit prag de venit. Două dintre cele mai cunoscute politici testate au fost taxa negativă pe venit și programele condiționale de asistență.

Taxa negativă pe venit se referă la o schemă redistributivistă bazată pe praguri de venit. Rata obișnuită de taxare se aplică doar celor care depășesc pragul stabilit convențional prin lege. Cei care se află sub acest prag primesc beneficii financiare⁴. Spre deosebire de venitul universal garantat de bază, taxa negativă pe venit ajustează beneficiile ex-post, în funcție de evoluția veniturilor lunare ale beneficiarilor.

Programele condiționale de ajutor, pe de altă parte, sunt similare politicilor de venit universal garantat de bază în ceea ce privește mecanismele de plată și timpul de alocare a beneficiilor, însă le lipsește caracterul universal și necondițional specific propunerilor de acest tip.

Caracterul universal al venitului universal garantat de bază este relevant din punct de vedere moral și politic. Voi argumenta că avem temeiuri pentru a prefera universalitatea în defavoarea condiționalității și a selectivității în redistribuție. Dacă respectul de sine al indivizilor este dezirabil nu doar moral, ci și politic, atunci accesul la servicii finanțate public, precum ajutorul social, trebuie să preserve autonomia, demnitatea și capacitatea tuturor indivizilor de a-și urma planul de viață fără a-i obliga pe aceștia să se autoidentifice ca fiind săraci, necalificați, lipsiți de educație ș.a.m.d. Programele de ajutor social tradiționale suferă de acest neajuns moral.

În ciuda faptului că alegerea lui John Rawls de a prioritiza respectul de sine al indivizilor în ierarhia bunurilor primare sociale a iscat controverse aprinse între exegeții acestuia, argumentez că alegerea nu este întâmplătoare și că intuiția morală conform căreia prezența sau absența respectului de sine condiționează participarea la procesele deliberative dintr-o societate liberală este crucială în dezbateră despre modalitățile prin care putem reduce eficient sărăcia.

2. STIGMAT SOCIAL VS NORMALIZAREA INTERVENȚIILOR REDISTRIBUTIVISTE

Stigmatul asociat programelor de ajutor social este un fenomen bine documentat în literatura academică. Un program de asistență și ajutor finanțat din fonduri publice este stigmatizator atunci când „dăunează recipientului, îi subminează demnitatea, atunci când îl rușinează sau îl umilește, când îl face să se simtă vinovat sau rușinat (...), când îl identifică drept cineva care este respins social”⁵. Atitudinile sociale negative față de beneficiarii ajutorului social, alături de stigma care înconjoară

⁴ Milton Friedman, „The case for the Negative Income Tax”, *The National Review*, 1967, pp. 239–41.

⁵ Paul Spiker, *Social Stigma*, California, Croom Helm, 2011.

anumite politici guvernamentale menite să combată sărăcia, afectează nu doar performanța programelor sociale, dar și cererea pentru acestea. Atitudinile sociale resentimentare sunt de regulă exprimate prin discriminare statistică și resentimente exprimate ale plătitorilor de taxe. Cunoscută drept teoria discriminării sociologice, această abordare sociologică a stigmatizării beneficiarilor de ajutor social susține că membrii societății valorifică anumite caracteristici individuale de care beneficiarii de ajutor social duc lipsă, precum dorința de a munci, autonomie sau onestitate⁶. Chiar dacă, în condiții normale, anumiți membri ai comunității nu ar considera că beneficiarii de ajutor social au un caracter imoral, atitudinea comunității față de diverse grupuri sociale poate fi generalizată în prezența ignoranței pluraliste⁷.

Atitudinile resentimentare ale plătitorilor de taxe apar atunci când există o discrepanță între suma la care indivizii consideră că beneficiarii ajutorului social sunt îndreptățiți și suma pe care aceștia o primesc. Aceste două teorii care dau seama de fenomenul stigmatului social asociat programelor de ajutor social nu se află în competiție pentru puterea lor explicativă, ci sunt complementare. Atitudinile documentate prin studii empirice nu sunt adoptate strategic, cu scopul de a dăuna categoriilor sociale pe care le vizează, ci sunt răspunsuri emoționale la stări de fapt⁸.

În prezența acestor stimulente, indivizii tind să grupeze recipienții de ajutor social în două categorii: săraci merituoși și săraci nemerituoși. Cei merituoși sunt eligibili pentru ajutor social din cauza unor circumstanțe nefavorabile, precum lipsa de noroc, boli grave, dizabilități fizice sau alte circumstanțe adverse care îi împiedică să participe activ în câmpul muncii. Grupul celor nemerituoși se regăsește în aceeași situație din pricina alegerilor iraționale, a viciilor, a comportamentului antisocial sau a preferinței pentru lene. Aceștia din urmă nu sunt priviți ca blatiști, ci ca paraziți⁹. Deoarece este dificil să discriminăm între aceste două categorii de beneficiari, cei pe care îi privim ca fiind nemerituoși impun externalități reputaționale celor care ar putea fi merituoși. Opacitatea epistemică ce antrenează stigma socială asociată cu programele de ajutor social este diminuată în cazul comunităților restrânse, în care indivizii cunosc semnificativ mai multe lucruri particulare despre membrii comunității.

⁶ Timothy Besley, Stephen Coate, „Understanding welfare stigma: Taxpayer resentment and statistical discrimination”, *Journal of Public Economics*, 48/1992, pp. 165–183.

⁷ Ignoranța pluralistă este un tip de normă socială inefficientă care persistă în ciuda efectelor sale sociale negative. Vezi Cristina Bicchieri, Yoshitaka Fukui, „The Great Illusion: Ignorance, Informational Cascades, and the Persistence of Unpopular Norms”, *Business Ethics Quarterly*, 9, 1/1999, pp. 127–155.

⁸ Timothy Besley, Stephen Coate, „Understanding welfare stigma: Taxpayer resentment and statistical discrimination”, p. 176.

⁹ Un blatist obține un beneficiu fără să plătească întregul cost pentru acesta. Un parazit impune întregul cost pentru obținerea respectivului beneficiu altor persoane. Paraziții sunt întotdeauna demni de blamul moral. Vezi David Gauthier, *Morals by agreement*, Oxford, Clarendon Press, 1986, p. 95.

3. CERINȚELE MORALE ALE RECUNOAȘTERII RESPECTULUI DE SINE CA BUN PRIMAR

În filosofia politică, fenomenul stigmatizării sociale este îndeosebi relevant pentru propunerile de politici redistributiviste. Una dintre preocupările fundamentale ale cercetătorilor care au studiat efectele primelor programe pilot de implementare a unei taxe negative pe venit (NIT) a fost modul în care beneficiarii vor alege să investească sumele de bani primite. Transferurile de bani aveau un caracter necondițional și nonuniversal. Condiția de eligibilitate impusă de politicile NIT este ca beneficiarii să aibă venituri sub un anumit prag stabilit convențional ca fiind necesar pentru un trai decent. Debutul experimentelor nord-americane cu politicile NIT a fost marcat de asumția conform căreia beneficiarii vor investi sumele primite irațional. Concluzia acestor experimente a fost că tiparul investițiilor nu suferă schimbări semnificative atunci când suma transferată beneficiarilor nu produce un șoc financiar¹⁰. Cu toate acestea, dezbaterile privitoare la abilitatea beneficiarilor de ajutor social de a lua decizii financiare potrivite cu banii plătitorilor de taxe nu s-a încheiat aici. Mulți dintre criticii venitului garantat universal de bază susțin transferuri de bani condiționale pornind de la premisa că, în absența unor condiții impuse extern și a supervizării stricte, beneficiarii nemerituoși vor duce o viață dedicată nonactivității sau, chiar mai rău, viciilor și acțiunilor reprobabile din punct de vedere moral. Acești teoreticieni susțin programele tradiționale de asistență socială din aceleași motive pentru care un cercetător preocupat de stigmatul social le-ar respinge: accesul la acestea este condiționat de un lung și anevoios proces birocratic, sunt intruzive și paternaliste în cerințele față de beneficiari.

Preocuparea față de stimulentele pe care o politică redistributivă universal și necondițională le-ar crea în raport cu piața muncii este analizată și de către John Rawls, care prezintă exemplul surferilor din Malibu ca răspuns la argumentele lui Philip van Parijs în favoarea venitului garantat universal de bază¹¹. Potrivit lui Rawls, este nedrept să ceilalți membri ai societății să susțină financiar surferii din Malibu, care aleg să trăiască o viață dedicată confortului și plăcerii în defavoarea unui loc de muncă și a unui venit stabile. Chiar dacă Rawls nu ar fi ales să îi hrănească pe surferii din Malibu, teoria dreptății ca echitate ne oferă temeuri morale puternice pentru susținerea implementării unei astfel de politici. Cele mai semnificative argumente morale care pot fi formulate în tradiția rawlsiană țin cont de efectele stigmatizării sociale asociate cu programele menite să combată sărăcia, motivele pentru care stigmatizarea beneficiarilor este relevantă moral pentru abilitatea indivizilor de a trăi o viață bună, în acord cu propriile idealuri de bine și, nu în

¹⁰ Erik Hanushek. „Non-labor-supply responses to the Income Maintenance Experiments”, în *Lessons from the Income Maintenance Experiments*, Alicia Munnell (ed.), Federal Reserve Bank of Boston & The Brookings Institution, Conference Series, 30/1987, pp. 106–122.

¹¹ Vezi Phillippe Van Parijs, *Real Freedom for All: What (if anything) can justify capitalism?*, New York, Oxford University Press, 1995.

ultimul rând, temeiurile morale pe care politicile redistributiviste trebuie să le aibă la bază.

Pentru John Rawls, respectul de sine al individului „include simțul personal al propriei valori, convingerea fermă că planurile de viață și concepția sa asupra binelui sunt demne de urmărit” și „implică încredere în abilitatea (...) de a-ți îndeplini intențiile”¹². Respectul de sine este unul dintre cele mai importante bunuri primare pe care indivizii aflați în poziția originală își doresc să îl obțină¹³. Chiar dacă toate bunurile primare sunt fundamentale unei existențe umane împlinite, respectul de sine apare la Rawls drept condiție de posibilitate pentru accesarea celorlalte bunuri primare, precum drepturile, libertatea, oportunitățile etc.

Prioritizarea importanței respectului de sine în ierarhia bunurilor primare relevă o intuiție-cheie a lui Rawls: dacă abilitatea cuiva de a-și urmări planul de viață și de a urma un ideal de bine depinde chiar de respectul nostru de sine, atunci actualizarea spațiului libertății și accesarea oportunităților este imposibilă în absența acestuia. Respectul de sine este, prin urmare, relevant nu doar din punct de vedere moral, ca bun la care suntem îndreptățiți în virtutea umanității noastre. Respectul de sine capătă astfel relevanță politică și este privit ca un garant al participării agenților la viața politică, economică și socială. Rawls discută și despre un alt fenomen care contribuie la perpetuarea stigmatului social la adresa celor care se regăsesc în cele mai dezavantajoase poziții socio-economice: faptul de a le aminti oamenilor constant de circumstanțele lor dezavantajoase. Astfel, dacă „celor mai puțin fericiți li se amintește constant de situația în care se află”, aceștia pot fi tentați să „își aprecieze situația și modul de viață ca fiind mai dramatice decât sunt în realitate”¹⁴. Politicile redistributiviste condiționale și intens selective subminează respectul indivizilor față de sine și respectul față de responsabilitatea alegerilor personale, asumând că beneficiarii ajutorului social sunt incapabili să formuleze o concepție asupra binelui pe care să o urmărească ulterior.

După cum observa Amartya Sen, „venitul poate să fie cea mai proeminentă determinantă a unei vieți lipsite de sărăcie, dar nu este singura influență asupra vieților noastre. (...) Trebuie să ne uităm la vieți sărăcite, nu doar la portofele goale”¹⁵. Pornind de la observațiile lui Adam Smith privitoare la sărăcie, Sen susține că indivizii trebuie să fie „capabili să apară în public fără rușine”¹⁶. Este, așadar, esențial să evaluăm eficiența și eficacitatea politicilor sociale luând în considerare impactul pe care acestea le au asupra respectului de sine al beneficiarilor. Scopul politicilor de ajutor social nu este acela de a-i singulariza pe cei care au nevoie de sprijin. „Nu ar trebui să existe un simț al inferiorității, pauperitate, rușine

¹² John Rawls, *A Theory of Justice*, New York, Harvard University Press, 1971, p. 440.

¹³ *Ibidem*, p. 302.

¹⁴ *Ibidem*, p. 535.

¹⁵ Amartya Sen, „Social Exclusion: Concept, Application, and Scrutiny Social Development Papers no. 1”, *Asian Development Bank*, 2000, p. 3.

¹⁶ *Ibidem*, p. 4.

sau stigmă în accesarea unor servicii furnizate public (...). Dacă aceste servicii nu sunt furnizate de către toată lumea pentru toată lumea, atunci ele fie nu sunt disponibile tuturor, fie doar celor care își permit accesul la acestea, fie doar celor cărora le imprimă un simț al inferiorității și stigmat.¹⁷ Este plauzibil să ne imaginăm că redistribuția îi poate aduce pe recipienți într-o poziție mai nefavorabilă comparativ cu cea inițială, în ciuda faptului că situația lor financiară este ameliorată de astfel de intervenții. Aceeași politică poate avea, uneori, ca efect crearea unui climat de discriminare și excluziune socială. În termeni rawlsieni, subminarea respectului de sine al indivizilor ajunge să îi împiedice pe aceștia să acționeze ca agenți în societate.

Politicile redistributive care impun condiții restrictive de acces stigmatizează în mod activ beneficiarii deoarece le cer membrilor grupului vizat să se autoidentifice ca săraci, lipsiți de loc de muncă, necalificați, ș.a.m.d.¹⁸. Politicile redistributive care se bazează pe selectivitate plasează indivizii în categorii dezirabile/indezirabile social în funcție de abilitatea acestora de a se susține financiar.

Efectele stigmatizării sociale pot fi ameliorate prin politici universaliste, nonselective. Ultimul deceniu a fost martorul unor eforturi considerabile de reducere a stigmei asociate cu programele de asistență și ajutor social. Tot mai mulți cercetători susțin că universalitatea asistenței sociale are efecte pozitive în reducerea stigmei. Acesta este principalul temei pentru care universalitatea este normativ preferabilă selectivității.

David Calnitsky propune trei atribute relevante în elaborarea unei politici redistributive nonstigmatizante pentru beneficiari: gradul în care diverse grupuri sunt tratate în aceeași manieră, gradul în care plățile sunt uniforme, nediferențiate și gradul în care programul de intervenție este perceput ca fiind acceptabil din punct de vedere moral¹⁹. Cele trei propuneri prezervă intuiția rawlsiană conform căreia respectul de sine al beneficiarilor este fundamental pentru succesul oricărei politici de reducere a sărăciei în rândul populației. Cu alte cuvinte, este esențial ca cetățenii unei societăți bine-orânduite să aibă acces la aranjamente instituționale care să le preserve respectul de sine și aprecierea propriei valori. Un venit universal garantat de bază acomodează cel mai bine aceste trei atribute propuse de Calnitsky, comparativ cu ajutorul social tradițional sau cu transferurile de bani condiționale.

Importanța universalității poate fi observată analizând rezultatele Experimentului de Venit Anual din Manitoba, cunoscut sub numele Mincome. Experimentul Mincome (1974–1979) a testat o formă nonuniversală de venit anual garantat – taxa negativă pe venit. Gospodăriile eligibile din Winnipeg (principala zonă experimentală) au fost distribuite aleatoriu în categoria beneficiarilor, respectiv în grupul de control. Dauphin a servit drept zonă de saturație, în care toți locuitorii au fost eligibili

¹⁷ Richard M. Titmuss, „*Commitment to welfare*”, Londra, George Allen and Unwin, 1968, p. 129.

¹⁸ David Calnitsky, „‘More normal than welfare’: The Mincome experiment, stigma, and community experience”, *Canadian Review of Sociology*, 53, 1/2016, pp. 26–71.

¹⁹ *Ibidem*, p. 32.

pentru program. Studiile din Dauphin arată că majoritatea participanților la experiment (atât beneficiarii, cât și cei care au făcut parte din grupul de control) au privit programul Mincome ca fiind „mai normal decât ajutorul social”²⁰. Nonbeneficiarii din program erau cu mult mai dispuși să se înscrie într-un program precum Mincome (42%) comparativ cu programele clasice de ajutor social (5%)²¹. Participanții în experiment nu au raportat sentimente de rușine față de participarea lor în program.

Un design etic al politicilor redistributiviste trebuie să ia în considerare felul în care autonomia, libertatea reală și respectul de sine ale beneficiarilor sunt afectate. Condiționarea și selectivitatea subminează aceste criterii morale. Selectivitatea înlesnește retorica de tip noi vs ei (cei inferiori și nemerituoși moral). Condiționarea accesării ajutorului social de anumiți factori/ investiții subminează autonomia personală și este întotdeauna încărcată valoric, promovând anumite comportamente și tipare de investiție în detrimentul altora. Asumpția conform căreia legiuitorul poate să determine ce este mai bine pentru beneficiari nu poate avea ca rezultat sporirea respectului de sine al acestora, ci doar degradarea lui.

4. CONCLUZIE

Politicile de tip venit universal garantat de bază, indiferent de forma acestora, se află în postura unică de a susține universalitatea în redistribuție și de a elimina stigmatul asociat ajutorului social. Este important de precizat că discuția de față vizează cu precădere dezirabilitatea normativă a implementării unui venit universal de bază garantat, și nu chestiuni care țin de implementarea propriu-zisă a politicii. Chiar dacă avem motive să considerăm că UBI este preferabil moral alternativelor sale, o astfel de politică este dificil de finanțat prin politici de taxare tradiționale.

Acest articol este rezultatul unei cercetări finanțate printr-un grant al Unității Executive pentru Finanțarea Învățământului Superior, a Cercetării, Dezvoltării și Inovării, CNCS – UEFISCDI, proiectul cu numărul PN-III-P4-ID-PCE-2020-0521, în cadrul PNCDI III.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 45.

